

Qərb Fəlsəfəsində Din Anlayışı

Kəmalə Mahmudova¹

İslam Araşdırmaları Fakültəsində Tədqiqatçı, Hikmət və Dinlərarası Araşdırma İnstitutu, Əl-Mustafa
Beynəlxalq Virtual Universiteti, Qum, İran.

Abstrakt

Dini-teoloji nöqteyi-nəzərdən aləmin yaradanı və idarə edəni bir olan Allah qəbul edilir. İlahi dinlərin təlimi monoteist prinsipə əsaslanaraq peyğəmbərlər vasitəsilə insanlara çatdırılır. Dini dünyagörüşünün tarixi insan zehniyyətində ilk dini təsəvvürlərin meydana gəlməsi ilə başlayır. İbtidai dövrün həyat tərz, sivilizasiyanın yoxluğu və elmsizlik insanların ətraf aləmdə baş verən hadisələri izah etməyə çalışarkən dinə meylliliyin və mifoloji təsəvvürlərin formalaşmasına səbəb olmuşdur. Bu məqalənin əsas mövzusu xristianlıq dini təliminin mahiyyəti, onun tarixi yolu və Qərb fəlsəfi düşüncəsindəki yeridir. Xristianlığın meydana gəlməsi, tarixi-ictimai şərait, Avropada yayılması və dini-fəlsəfi görüşlərin formalaşma prosesi təhlil edilmişdir.

Açar sözlər: Din, Fəlsəfə, Xristianlıq, Müqəddəs Kitab, Kilsə.

¹. Email: xxxanim000@gmail.com

Giriş

İslami fəlsəfi baxımdan qiymətləndirdikdə, xristianlıq dini özünün ilkin mərhələsində monoteist bir din kimi formalaşsa da, sonrakı dövrlərdə "üç uqnum" kimi doktrinalarla bu xarakterindən uzaqlaşmışdır. Onun Roma imperiyasında rəsmi din kimi qəbulu, İslamın əksinə olaraq, dini təşkilatın (kilsənin) dünyəvi hakimiyyətlə daha sıx əlaqələnməsinə səbəb olmuşdur. Kilsə qurumunun öz nüfuzunu möhkəmləndirərək həm dini, həm də ictimai həyatda mərkəzi mövqə tutması, İslam dünyasındakı din-dövlət münasibətlərindən fərqli bir model təşkil etmişdir. Qərb fəlsəfəsinin inkişafında xristianlığın təsiri böyük olmuş, fəlsəfə uzun müddət dinin xidmətçisi rolunu oynamışdır. Lakin bu, elmin və sərbəst düşüncənin inkişafına müəyyən mənfi təsir göstərmişdir. İslam dünyasında isə din ilə fəlsəfə arasında daha dinamik və qarşılıqlı təsirə dayalı bir münasibət formalaşmış, elmin inkişafına daha çox təkan verilmişdir.

Ümumiyyətlə, xristianlığın formalaşması, Avropada yayılması və dini-fəlsəfi görüşlərin inkişafı məqalənin əsas diqqət mərkəzindədir. Bütün peyğəmbərlər insanları təkallahlığa, şirk və bütperəstlikdən uzaq olmağa çağırıbmışlar. İsa Məsih də öz təlimində bu prinsipi davam etdirmişdir. Lakin onun dünyadan getməsindən sonra onun təlimi müəyyən dəyişikliklərə məruz qalmışdır. Qurani-Kərimdə İsa Məsih Allahın qulu və bəndəsi, bir peyğəmbər kimi təqdim olunur. İncildə isə onun təbiəti ilə bağlı müxtəlif izahlar verilir. Xristian alimləri İsanın şəxsiyyəti ətrafında uzun müddət mübahisələr aparmış, nəticədə "üç uqnum" (Ata, Oğul, Müqəddəs Ruh) doktrinası formalaşmışdır. Bu, xristianlığın ilkin monoteist xarakterindən uzaqlaşmasında mühüm bir mərhələ oldu.

Avropada Xristianlıq

Xristianlıq yaranmağa başladığı ilk dövrlərdə Roma imperiyasında təqiblərə məruz qalmışdır. Lakin zamanla onun təsir dairəsi genişlənmiş, nəhayət 313-cü ildə Milan fərmanı ilə xristianlıq digər

dinlərlə bərabər hüquqlu tanınmış, daha sonra isə dövlət dini statusunu almışdır. Bu proses xristianlığın təşkilati quruluşunun – kilsənin möhkəmlənməsinə səbəb olmuşdur. Kilsə təkcə dini deyil, həm də siyasi və sosial həyatda mühüm rol oynamağa başlamışdır. Zamanla kilsə daxilində müxtəlif firqə və məzhəblər (Katolik, Ortodoks, Protestant) yaranmışdır.

Orta əsr Qərb fəlsəfəsi xristianlıq dini dünyagörüşü üzərində qurulmuşdu. Fəlsəfə “dinin xidmətçisinə” çevrilmiş, bütün fəlsəfi məsələlər xristian ehkamı çərçivəsində izah olunurdu. Patristika (Avqustin) və sxolastika (Foma Akvinalı) dövrlərində xristian dogmaları fəlsəfi cəhətdən əsaslandırılmağa çalışılırdı. Fəlsəfə ilə dinin bu cür sintezi Qərb düşüncəsinin formalaşmasında böyük rol oynamışdır. Lakin bu, eyni zamanda, sərbəst fikir və elmi inkişafın qarşısında maneə də yaradırdı.

Xristianlığın formalaşması, Avropada yayılması və dini-fəlsəfi görüşlərin inkişafı məqalənin əsas diqqət mərkəzindədir. İslam fəlsəfi nöqteyi-nəzərindən baxdıqda, bütün peyğəmbərlər insanları təkallahlığa, şirk və bütperəstlikdən uzaq olmağa çağırmışlar. İsa Məsih (ə.) də öz təlimində bu prinsipi davam etdirmişdir. Lakin onun dünyadan getməsindən sonra təlimi müəyyən dəyişikliklərə məruz qalmışdır. Qurani-Kərimdə İsa Məsih Allahın qulu və bəndəsi, bir peyğəmbər kimi təqdim olunur. İncildə isə onun təbiəti ilə bağlı müxtəlif izahlar verilir. Xristian alimləri İsanın şəxsiyyəti ətrafında uzun müddət mübahisələr aparmış, nəticədə "üç uqnum" (Ata, Oğul, Müqəddəs Ruh) doktrinası formalaşmışdır. Bu, xristianlığın ilkin monoteist xarakterindən uzaqlaşmasında mühüm bir mərhələ oldu.

İslami baxımdan nəzər saldıqda, xristianlığın yaranmağa başladığı ilk dövrlərdə Roma imperiyasında təqiblərə məruz qalması, ilkin İslam cəmiyyətinin Məkkədə qarşılaşdığı çətinliklərlə müqayisə oluna bilər. Lakin 313-cü ildə Milan fərmanı ilə xristianlığın digər dinlərlə bərabər hüquqlu tanınması və daha sonra dövlət dini

statusunu alması, İslam tarixindəki Mədinə dövrünə nisbətən fərqli bir inkişaf yolu təşkil etmişdir. Bu proses nəticəsində kilsə təşkilatı quruluşu möhkəmlənmiş və təkcə dini deyil, həm də siyasi və sosial həyatda mərkəzi rol oynamağa başlamışdır. Zamanla kilsə daxilində müxtəlif fırqə və məzhəblərin yaranması isə İslam dünyasındakı məzhəbi fərqliliklərlə müqayisə oluna bilər.

Qərb Baxışında Dinin Yeri

İslam fəlsəfi perspektivindən baxdıqda, orta əsr Qərb fəlsəfəsinin xristianlıq dini dünyagörüşü üzərində qurulması maraqlıdır. Fəlsəfənin "dinin xidmətçisinə" çevrilməsi və bütün fəlsəfi məsələlərin xristian ehkamı çərçivəsində izah olunması, İslam dünyasında fəlsəfə ilə din arasında davam edən münasibətlərdən fərqli bir xarakter daşmışdır. Patristika (Avqustin) və sxolastika (Foma Akvinalı) dövrlərində xristian dogmalarının fəlsəfi cəhətdən əsaslandırılmağa çalışılması, İslam dünyasında Qəzali ilə İbn Rüşd arasında davam edən mübahisələri xatırladır. Lakin Qərb dünyasında fəlsəfə ilə dinin bu cür sintezi, sərbəst fikir və elmi inkişafın qarşısında müəyyən maneələr yaratmışdır.

Xristianlıq dini özünün ilkin mərhələsində monoteist bir din kimi formalaşsa da, sonrakı dövrlərdə "üç uqnum" kimi doktrinalarla bu xarakterindən uzaqlaşmışdır. Onun Roma imperiyasında rəsmi din kimi qəbulu nəinki dini, həm də siyasi və mədəni həyatda böyük dəyişikliklərə səbəb olmuşdur. Kilsə qurumu öz nüfuzunu möhkəmləndirərək təkcə dini deyil, həm də ictimai həyatda mərkəzi mövqe tutmuşdur. Qərb fəlsəfəsinin inkişafında xristianlığın təsiri böyük olmuş, fəlsəfə uzun müddət dinin xidmətçisi rolunu oynamışdır. Lakin bu, elmin və sərbəst düşüncənin inkişafına müəyyən mənfi təsir göstərmişdir. Müqayisə etdikdə, İslam dini öz monoteist xarakterini qoruyaraq, elmin inkişafına daha çox təkan vermişdir.

Xristianlığın formalaşması, Avropada yayılması və dini-fəlsəfi görüşlərin inkişafı məqalənin əsas diqqət mərkəzindədir. İslam fəlsəfi

nöqtəyi-nəzərindən baxdıqda, bütün peyğəmbərlər insanları təkəllahlığa, şirk və bütperəstlikdən uzaq olmağa çağırmışlar. İsa Məsih (ə.) də öz təlimində bu prinsipi davam etdirmişdir. Lakin onun dünyadan getməsindən sonra təlimi müəyyən dəyişikliklərə məruz qalmışdır. Qurani-Kərimdə İsa Məsih Allahın qulu və bəndəsi, bir peyğəmbər kimi təqdim olunur. İncildə isə onun təbiəti ilə bağlı müxtəlif izahlar verilir. Xristian alimləri İsanın şəxsiyyəti ətrafında uzun müddət mübahisələr aparmış, nəticədə "üç uqnum" (Ata, Oğul, Müqəddəs Ruh) doktrinası formalaşmışdır. Bu, xristianlığın ilkin monoteist xarakterindən uzaqlaşmasında mühüm bir mərhələ oldu.

Teoloji İnkişaf və Məzhəbi Fərqliliklər

Xristian teologiyasının formalaşmasında Kilsə Atalarının (Patristika) rolu həlledici olmuşdur. IV-V əsrlərdə Afanasios, Vasilios, Avqustin kimi teoloqlar xristian doktrinasının sistemləşdirilməsində mühüm rol oynamışlar. Xalkedon Kilsə Məclisi (451) xristologiya mübahisələrinə son qoymağa cəhd göstərsə də, əslində Şərq və Qərb kilsələri arasında daha dərin ayrılıqların başlanğıcını qoymuşdur.

1054-cü ildə Şərq-Qərb ayrılığı (Böyük Şizm) formal şəkildə baş vermiş, bununla da Pravoslav və Katolik kilsələri ayrılmışdır. XVI əsrdə Reformasiya hərəkəti nəticəsində Protestantlıq meydana çıxmışdır. Hər bir ənənə öz xüsusi teoloji vurğuları, ibadət formaları və kilsə quruluşu inkişaf etdirmişdir.

Kilsə İslam Alimlərinin Perspektivindən

İslam alimləri kilsəni əsasən iki cəhətdən təhlil edirlər: tarixi-təşkilati struktur və itqadi-teoloji məzmun baxımından.

1. Tarixi və Təşkilati Struktur Baxımından

İslam alimləri kilsəni dini bir təşkilat olaraq qiymətləndirir, lakin onun İslamdakı "ümmet" anlayışından fərqli olduğunu vurğulayırlar. Onlara görə:

Kilsə, xristianlıqda ruhani və dünyəvi hakimiyyəti birləşdirən mərkəzləşdirilmiş bir qurumdur. Bu, İslamdakı "şura" və "icma" prinsiplərindən fərqlidir. Papa institutu İslam alimləri tərəfindən "ruhani monarxiya" kimi təsvir edilir. İslamda bu cür mütləq dini səlahiyyət anlayışı yoxdur. Kilsənin feodal dövründəki torpaq və sərvət sahibliyi bəzi İslam alimləri tərəfindən "dinin dünyəviləşməsi" kimi tənqid edilmişdir.

2. İtqadi və Teoloji Məzmun Baxımından

İslam alimləri kilsənin təlimlərini İslamın təvhid anlayışı ilə müqayisə edərək təhlil edirlər:

Trinitas (Üçlük) doktrinası ən çox tənqid olunan məsələdir. Əl-Əşəri, İbn Teymiyyə kimi alimlər bunu "şirk" olaraq qiymətləndirir və Quranın "Allah birdir, O doğulmamışdır və doğulmayıb" (İxlas surəsi) ayətinə zidd olduğunu vurğulayırlar.

- Kilsənin günahkarları bağışlama səlahiyyəti (indulgence) İslam alimləri tərəfindən "Allahın həqqına təcavüz" kimi qiymətləndirilir. İslamda bağışlama yalnız Allaha məxsusdur.

- Məsihin ilahiləşdirilməsi (divinity) İslam alimlərinə görə, İsanın peyğəmbərlik statusunu inkar edir və onu "ilahiləşdirmə" cəhdi kimi qiymətləndirilir.

3. Kilsə Tarixinə İslami Baxış

Kilsənin siyasiləşməsi (Konstantin dövrü) İslam alimləri tərəfindən "dinin təhrifi" kimi yozulur. Onlara görə, xristianlıq ilkin təvhid ənənəsindən uzaqlaşmışdır. İncilin təhrifi iddiası İslam alimləri tərəfindən tez-tez qeyd edilir. Quranın "*Onlar Allahın kəlamını mənalarını dəyişdirirlər*" (Bəqərə 75) ayətinə istinad edirlər. Müqəddəslərin və ikonaların sitayışı bəzi İslam alimləri tərəfindən "bütpərəstlik əlaməti" kimi tənqid edilir.

4. Müasir Dövrə Kilsə-İslam Münasibətləri

Ekumenik dialoq cəhdləri İslam alimləri tərəfindən müsbət qarşılanırsa da, təvhid prinsipindən taviz verilməməsi şərti qoyulur.

Missiya fəaliyyəti (missionerlik) İslam alimləri tərəfindən "İslam dünyasının dezintegrasiyası üçün vasitə" kimi tənqid olunur.

5. Fəlsəfi Tənqid

Skolastik fəlsəfə (Aquinaslı Foma) İslam alimləri tərəfindən "fəlsəfənin dinə tabe edilməsi" kimi qiymətləndirilir. İslam fəlsəfəsində (İbn Rüşd, İbn Sina) ağıl və iman daha harmonik əlaqədədir.

Avqustinin "Günahkarlıq" doktrinası İslam alimləri tərəfindən "insanın öz günahından məsuliyyətsizliyi" kimi tənqid edilir. İslamda insan öz əməllərindən birbaşa məsuldur.

Müasir Dövrə Xristian Fəlsəfəsi

Müasir dövrdə xristian fəlsəfəsi yeni meyillərlə üzləşmişdir. XX əsrdə Karl Bartın dialektik teologiyası, Pol Tilixin "məna vermə" anlayışı və Hans Küngün ekumenik təşəbbüsləri xristian fəlsəfi düşüncəsində yeni istiqamətlər təyin etmişdir. Vatikan II Soboru (1962-1965) Katolik kilsəsində əhəmiyyətli islahatlar həyata keçirərək müasir dünyaya daha açıq mövqe tutmağa başlamışdır.

Nəticə

İslami fəlsəfi baxımdan qiymətləndirdikdə, xristianlıq dini özünün ilkin mərhələsində monoteist bir din kimi formalaşsa da, sonrakı dövrlərdə "üç uqnum" kimi doktrinalarla bu xarakterindən uzaqlaşmışdır. Onun Roma imperiyasında rəsmi din kimi qəbulu, İslamın əksinə olaraq, dini təşkilatın (kilsənin) dünyəvi hakimiyyətlə daha sıx əlaqələnməsinə səbəb olmuşdur.

Müasir dövrdə hər iki din ənənəsi sekulyar dünyada öz yerini tapmaq, elmi inkişafı dialoq qurmaq və əxlaqi dəyərləri qoruyub saxlamaq kimi oxşar problemlərlə üzləşir. Lakin hələ də teoloji və fəlsəfi fərqlər, xüsusilə də Allah anlayışı, peyğəmbərlik və xilasetmə məsələlərində fundamental fərqlilikləri qoruyur.

Ədəbiyyat

Qurani Kərim. Tərcümə. Bakı – 2005

İncil. Bibliya Tərcümə İnstitutu. Stokholm. 1993

Aydın Əlizadə. Xristianlıq. Tarix və fəlsəfə (ilk çağlar). Bakı- 2007

Hüseyn Tofiqi. Böyük dinlərlə tanışlıq. Bakı – 2015

Məmmədəli Zeynalov. Xarici ölkələrin fəlsəfə tarixi. Bakı- 2009

Seyid Əhməd Mahmudi. Dinlərlə tanışlıq. Naşir Şəhriyar- 2006

Pelikan, J. (1971). The Christian Tradition: A History of the Development of Doctrine

MacCulloch, D. (2009). Christianity: The First Three Thousand Years

Chadwick, H. (1993). The Early Church

McGrath, A. E. (2011). Christian Theology: An Introduction

Küng, H. (1994). Christianity: Essence, History and Future

Armstrong, K. (1993). A History of God

Watt, W. M. (1991). Muslim-Christian Encounters: Perceptions and Misperceptions